

VĂN HÓA ĐẠI CHÚNG VÀ VĂN HÓA GIA ĐÌNH

MAI QUỲNH NAM

Nền văn hóa đại chúng được thúc đẩy bởi quá trình sản xuất công nghiệp dẫn đến sự phát triển các media. Các media là những kênh truyền có sức vươn tới các bộ phận dân cư khổng lồ. Với sự hỗ trợ của kỹ thuật điện tử, nền văn hóa này trở nên đặc biệt mạnh mẽ trong giai đoạn hiện nay. Radio, vô tuyến truyền hình, báo viết hàng ngày đã đến với các gia đình. Ngày nay, danh mục ấy lại được nối dài với sự xuất hiện của Internet. Internet cuốn hút các bộ phận công chúng lớn vượt qua phạm vi quốc gia, tham gia vào dòng truyền thông quốc tế, thực hiện khả năng liên kết xã hội dưới mái nhà chung tạo bởi xa lộ thông tin quốc tế.

Sự xuất hiện của các phương tiện truyền thông đại chúng dẫn đến việc hình thành nền văn hóa đại chúng. Có thể xem đây như một chức năng của hệ thống này. Nhờ đó, văn hóa (culture) vốn là từ có nguồn gốc ở nông nghiệp, ở sự làm đất và gieo trồng trở nên phổ dụng trong xã hội hiện đại, gắn với văn minh công nghiệp và ngày càng mở rộng ảnh hưởng trong xã hội thông tin. Văn hóa đại chúng không chỉ là sự bổ sung, mà còn làm phức tạp thêm các nền văn hóa vốn có từ trước, như văn hóa tôn giáo với sự chi phối của hệ thống giáo lý và thiết chế tôn giáo, văn hóa nhà trường nhằm truyền bá các giá trị, các chuẩn mực xã hội được sắp xếp thành chương trình, văn hóa dân tộc gắn liền với một cấu trúc xã hội nhất định, hay văn hóa gia đình được coi là văn hóa nhóm nhỏ hoặc tiểu văn hóa.

Tính chất đa dạng và kịp thời là ưu thế nổi bật của văn hóa đại chúng. Các thông điệp được truyền từ những kênh này thường chú trọng tới các vấn đề đang diễn ra. Đối tượng của các media là những nhóm công chúng lớn. Văn hóa đại chúng rất đa dạng, nhằm hướng tới các mối quan tâm của công chúng. Nó truyền bá các kiến thức về thực tế, kiểm soát, điều hành xã hội, cung cấp dịch vụ, đáp ứng nhu cầu giải trí,... Nó cũng bao hàm cả sự hỗn tạp và tính không đồng nhất về chuẩn mực, về giá trị. Dù vậy, vẫn có thể hình dung nó như là chất kết dính các yếu tố, các quan hệ xã hội, văn hóa. Nó có vai trò rất lớn trong xã hội hiện đại, nhất là tại các khu vực đô thị.

Nhờ vào hoạt động truyền bá văn hóa qua các kênh truyền thông đại chúng mà nhân loại hiểu nhau hơn, từ đó họ có ý thức đầy đủ hơn trong việc duy trì các mối quan tâm chung, dẫn đến các hành động chung vì lợi ích của các quốc gia và trên phạm vi quốc tế. Hiệu quả này cho thấy vai trò của văn hóa đại chúng trong liên kết xã hội.

Việc xem xét các ảnh hưởng văn hóa từ phương tiện truyền thông đại chúng như một tác nhân cơ bản tạo nên văn hóa đại chúng, đòi hỏi phải quan tâm đến tính chất của các thiết chế xã hội chi phối hoạt động của hệ thống này. H.Spencer, người được coi là ông tổ của trường phái chức năng trong nghiên cứu văn hóa chỉ dẫn rằng: "sự phát triển của văn hóa nói

chung diễn ra theo xu hướng tích hợp, liên kết vào trong một chỉnh thể nào đó". Ông còn nói: quá trình này không tách rời cấu trúc (xã hội, văn hóa) chức năng, thiết chế văn hóa. Từ phía sâu xa, luận điểm ấy của H.Spencer dựa trên quan niệm của ông về xã hội. Ông cho rằng: có những bộ phận chuyên biệt của xã hội, trong đó có sự tồn tại các thiết chế văn hóa như gia đình, nghi lễ, chính trị, nhà thờ hoặc các thiết chế công nghiệp. H.Spencer còn nói: các bộ phận cấu trúc này ngày càng không giống nhau, chúng thực hiện các chức năng chuyên môn hóa dưới dạng các tổ chức văn hóa khác nhau.

Theo cách nói của H.Spencer, thiết chế gia đình là một bộ phận chuyên biệt của xã hội. Chuyển giao văn hóa là một chức năng của thiết chế này. Văn hóa gia đình phản ánh các quan hệ gia đình. Quan hệ hôn nhân và huyết thống vừa là đặc điểm cơ bản và phổ biến, vừa là nhân tố liên kết các thành viên trong gia đình. Văn hóa gia đình được hình thành thông qua giao tiếp giữa cha mẹ, ông bà với con cháu, chủ yếu là giao tiếp trực tiếp. Nó diễn ra trong nhóm nhỏ. Nhỏ về số lượng người tham gia và hẹp về không gian. Nó chịu sự chi phối từ các giá trị, chuẩn mực được hình thành trong đời sống gia đình, dòng họ. Nó tạo nên nề nếp gia đình và duy trì gia phong. Các kinh nghiệm xã hội, sự kế thừa nghề nghiệp và kỹ năng sống cũng truyền bá thông qua mối liên hệ này. Nó là tác nhân đầu tiên và nhạy cảm nhất đối với quá trình xã hội hóa cá nhân.

Về mối quan tâm, các thông điệp trong giao tiếp gia đình thường hướng vào lợi ích của gia đình, nhóm nhỏ. Các thông điệp trong giao tiếp đại chúng thể hiện lợi ích của số đông, của nhóm lớn.

Về kiểu loại, giao tiếp gia đình cơ bản là giao tiếp trực tiếp giữa các thành viên của gia đình. Giao tiếp đại chúng là giao tiếp gián tiếp thông qua các phương tiện kỹ thuật.

Về cơ chế, giao tiếp gia đình diễn ra linh hoạt và uyển chuyển. Giao tiếp đại chúng mang tính định hướng và xác định hơn,...

Về quy mô, giao tiếp gia đình diễn ra trong nhóm nhỏ. Giao tiếp đại chúng có sự tham gia của các nhóm lớn.

Những khác biệt ấy đều có sự chi phối với các mức độ khác nhau trong mối quan hệ giữa văn hóa đại chúng và văn hóa gia đình. Lý thuyết về tương tác xã hội nhấn mạnh đến sự phụ thuộc lẫn nhau trong tương tác xã hội. Tương tác giữa văn hóa đại chúng và văn hóa gia đình cũng không ngoài quy luật đó. Tức là, nó phụ thuộc vào chức năng và đặc điểm của các thiết chế ấy.

Từ năm 1962, trong khảo luận "Tinh thần thời đại", Edgar Morin đã đề xuất việc xem xét văn hóa đại chúng như một phạm trù xã hội học. Ý tưởng đó như là sự gợi ý rằng: việc phân tích nền văn hóa đại chúng cần đặt ra trong các quan hệ xã hội. Quan hệ xã hội hình thành từ các tương tác thông qua các hành động xã hội. Điều ấy cũng có nghĩa rằng việc lựa chọn các kênh truyền thông đại chúng có vai trò như là hành động xã hội. Nó mang nghĩa tạo lập và tiếp thu văn hóa. Nói theo ngôn ngữ của M.Weber, nó nhằm thay đổi hành động bản năng, cảm xúc bằng hành động duy lý giá trị. Và hành động duy lý giá trị thì chỉ có thể hình thành trên nền tảng văn hóa. Nó biểu hiện kết quả của quá trình tiếp thu, lựa chọn khuôn mẫu hành động.

Không phải ngẫu nhiên, ở giai đoạn đầu trong lịch sử nghiên cứu truyền thông đại chúng, khoảng những năm 30 của thế kỷ này, các nhà xã hội học người Đức, thuộc trường

phái Frankfurt, lại phê phán gay gắt khả năng biến công chúng thành "những khối đại chúng" và nguy cơ phá hủy các quan hệ sinh động của đời sống cộng đồng bởi áp lực của các phương tiện truyền thông công cộng, khi hệ thống này bị thao túng bởi lập trường chính trị tư sản.

Cái nhìn lạc quan về ảnh hưởng của văn hóa đại chúng có được nhờ sự ghi nhận tích cực hơn về khả năng lựa chọn của công chúng đối với các thông điệp được chuyển tải qua các kênh truyền thông đại chúng. Người ta nhận thấy, mối liên kết giữa các thành viên trong gia đình giữ vai trò quan trọng đối với việc tiếp thu và sử dụng các thông điệp từ hệ thống truyền thông đại chúng vì những nhu cầu và lợi ích của họ. Họ có thái độ phê phán, nhiều khi gay gắt đối với việc quảng bá bạo lực và việc lạm dụng hình ảnh phụ nữ, trẻ em trong các chương trình phim, quảng cáo,... vì mục đích thương mại. Điều ấy có nghĩa rằng, truyền thống văn hóa gia đình, nền tảng của gia phong rất có ý nghĩa trong tương tác giữa văn hóa đại chúng và văn hóa gia đình.

Từ việc phân tích các đặc điểm của giao tiếp đại chúng, người ta nhận thấy: nhân tố văn hóa của người đọc, người nghe, người xem là chỉ báo đáng tin cậy chi phối sự lựa chọn các kênh truyền thông đại chúng và xử lý các thông điệp được truyền tải từ hệ thống này. Thuộc tính xã hội của văn hóa có nguồn gốc từ giáo dục gia đình, trưởng thành trong các quan hệ gia đình rồi lan tỏa sang các khu vực xã hội rộng lớn hơn. Hiện nay, hoạt động giao tiếp đại chúng đang nổi rộng trường ảnh hưởng đến các thành viên trong gia đình và trong không gian ở của gia đình.

Truyền hình đang rất được hấp dẫn. Có người coi phương tiện này như chất gây nghiện. Và Marie Winn gọi nó là "thuốc phiện có dây dẫn". Lời khuyên sau đây của các nhà giáo dục học và tâm lý học có thể sẽ hữu ích: mỗi gia đình không nên có quá hai máy thu hình. Vì rằng, các kênh kỹ thuật với khả năng thu hút con người vào dòng truyền thông đại chúng tạo nên các liên kết trên phạm vi xã hội công cộng, mặt khác, nó cũng dẫn đến sự chia tách cá nhân khỏi môi trường sống gần gũi của họ. Và gia đình không là ngoại lệ. Cũng đừng quên: giao tiếp trực tiếp giữa các thành viên trong gia đình vẫn là nhân tố cơ bản, không thay thế được, nhằm tạo lập và tăng cường các quan hệ xã hội từ môi trường gia đình, trong đó có các quan hệ văn hóa.

Các chỉ số hợp lý về cường độ và cơ chế giao tiếp đại chúng của các thành viên trong gia đình cần được xem như một yếu tố hợp thành mô hình văn hóa gia đình.

Tài liệu tham khảo:

1. Mai Quỳnh Nam: *Truyền thông đại chúng và dư luận xã hội*. Tạp chí *Xã hội học*, số 1.1996.
2. Mai Quỳnh Nam: *Báo cáo khảo sát các kênh truyền thông hiện có và ảnh hưởng của chúng đối với phụ nữ, trẻ em*. Chương trình hợp tác của Viện Xã hội học với UNICEF. 1999.
3. Viện Thông tin Khoa học xã hội: *Con người trong kỷ nguyên thông tin*. Sách chuyên đề. Hà Nội, 1998.
4. Octavio Paz: *Thơ văn và tiểu luận*. Nguyễn Trung Đức chọn và dịch. Nhà xuất bản Đà Nẵng, 1998.